

ПРОБЛЕМНЕ ПОЛЕ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПАТРОНАЖУ В УМОВАХ ВИХОВНОГО ПРОСТОРУ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті здійснюється аналіз проблемного поля соціально-особистісної взаємодії учасників навчально-виховного процесу загальноосвітнього закладу крізь призму патронажної діяльності. Пропонується модель діяльності соціального педагога щодо підготовки педагогічного колективу до організації патронажу дітей підліткового віку.

Ключові слова: патронаж, соціально-педагогічний патронаж, загальноосвітній навчальний заклад, виховний простір, вразливі категорії дітей і сімей.

Постановка проблеми. В останнє десятиліття активно розвиваються соціальні служби різних рівнів та спеціалізацій. В їх діяльність активно включаються неурядові організації та загальноосвітні навчальні заклади. Своїми послугами вони щорічно охоплюють усе більшу кількість клієнтів. Разом з тим продовжує зростати і кількість тих, хто потребує компетентної допомоги, психолого-педагогічної підтримки, соціального патронажу, зокрема: деструктивні, асоціальні, неповні, дистанційні, прийомні сім'ї та діти, що опинилися та перебувають у складних життєвих обставинах. На сьогодні залишаються неузгодженими функції різних соціальних інституцій, чия діяльність спрямовується на допомогу вразливим категоріям сімей і дітей. А відтак, впровадження ефективних соціальних технологій у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів є важливим кроком щодо вирішення зазначених проблем. Технологією такого рівня є соціально-педагогічний патронаж. Саме він дає змогу мобілізувати сім'ї та дітей на подолання проблем у природних умовах і може здійснюватись упродовж навчання дитини в освітньому закладі. Складність зазначеної діяльності полягає у відсутності чіткого визначення поняття "соціально-педагогічний патронаж", недостатній кількості наукових досліджень та практичного досвіду щодо організації соціально-педагогічного патронажу у ЗНЗ.

Грунтовне дослідження соціально-педагогічного патронажу, характеристика його змісту, форм, методів, організації висвітлено у працях російської дослідниці Л. Алексєєвої. У ряді наукових праць українських і російських вчених (Т. Алексєєнко, А. Капська, В. Курбатов, І. Трубавіна) порушуються питання соціального патронажу. Окремі питання організації соціально-педагогічного патронажу сімей та дітей висвітлені у роботах М. Галагузової, Л. Зданевич, Л. Машкіної, Т. Рєпнової, М. Шакурової. Різні аспекти соціально-педагогічного патронажу представлені у дослідженнях Т. Комісарової, С. Луковської, М. Самарської.

З огляду на вищезазначене, метою нашої статті є визначення змісту організації соціально-педагогічного патронажу дітей та сімей, що здійснюється в умовах виховного простору загальноосвітнього навчального закладу.

Виклад основного матеріалу. Соціально-педагогічний патронаж у системі освіти є складовою соціального супроводу і спрямований згідно із Законом України "Про соціальну роботу із дітьми та молоддю" (2001 р.) на створення соціальних умов для задоволення законних інтересів, свобод, реалізації права дитини на освіту в системі освіти, на розвиток дитини і сприяє взаємодії закладів освіти, сім'ї і суспільства у вихованні дітей, їхній адаптації до умов соціального середовища, забезпечує консультативну допомогу батькам та особам, які їх замінюють [3, 12].

Зміст патронажу соціально-педагогічного освітнього закладу включає роботу з учнями, сім'єю та іншими учасниками навчально-виховного процесу.

На нашу думку мета соціально-педагогічного патронажу у загально-освітньому навчальному закладі найбільш ефективно визначена російською дослідницею Т. Рєпновою:

- формування педагогічної культури батьків;
- виховання дитини з позиції її інтересів і поваги до батьків;

- підвищення рівня готовності сім'ї до планування народження дітей, виконання виховної функції і первинної соціалізації дитини;
- створення сприятливого сімейного мікроклімату та зміцнення інституту сім'ї;
- надання дитині допомоги та підтримки у гідному самоствердженні та повноцінному житті [6; 7].

Найбільше потребують допомоги, підтримки, а відтак і патронажу та супроводу сім'ї, які перебувають у кризі.

Розрізняють такі типи неблагополучних сімей виходячи з підстав, які негативно характеризують сім'ю:

1. Неблагополучні сім'ї групи соціально-економічного і психолого-педагогічної ризику.
2. Сім'ї групи морально-етичного ризику з кримінальними характеристиками.
3. Сім'ї, у яких жорстоко ставляться до дітей.
4. Неблагополучні сім'ї з психічно нестійкими батьками або іншими членами сім'ї, з деструктивними емоційно-конфліктними відносинами між подружжям, з деформованими ціннісними орієнтаціями, що транслюють дітям подвійну мораль, лицемірство і інші негативні людські риси.
5. Сім'ї, які нехтують санітарно-гігієнічними вимогами, здоровим способом життя.

У патронажній діяльності важливу роль повинні виконувати і інші учасники навчально-виховного процесу. А відтак, соціальний педагог здійснює підготовку педагогічного колективу до організації спільної діяльності щодо патронажу проблем освітньо-виховного середовища.

У роботі із педагогічним колективом соціальний педагог виконує наступні завдання:

1. Підвищення соціально-педагогічної компетентності педагогів з питань навчання і соціального розвитку учнів.
2. Консультування педагогів щодо взаємодії дітей у класному колективі, їх соціально-педагогічного розвитку.
3. Організація соціально-педагогічного співробітництва для розв'язання і подолання проблем соціального розвитку, стосунків дитини в учнівському колективі, сім'ї.
4. Надання педагогам інформації про процес соціального розвитку учнів, які мають проблеми в соціально-емоційній сфері, на кожному віковому етапі.
5. Створення банку даних про дитину [4, 3; 5, 41].

Діти, що складають групу ризику, з причини шкільної неуспішності не відповідають нормативним вимогам (державному стандарту), пропонованим до знань, умінь, навичок за окремими (або декількома) шкільними дисциплінами, а також володіють індивідуальними здібностями і можливостями.

Серйозні труднощі для педагогів представляють ті діти, у яких відсутня навчально-пізнавальна мотивація – немає інтересу до більшості шкільних дисциплін. Діти не бажають займатися навчальною працею. У таких школярів мотивація уникнення неуспішності формує спотворені в морально-етичному аспекті форми поведінки. Підлітки обманюють батьків і педагогів, пропускають уроки, не виконують домашні завдання. Ці діти не отримали своєчасної допомоги з боку педагога, психолога і, особливо, від власних батьків.

Педагогікою накопичено значний досвід подолання неуспішності. Аналіз різноманітних практичних заходів дозволяє виявити деякі принципові положення. На перший план у роботі з невстигаючими школярами висуваються виховні і розвиваючі педагогічні впливи. Цілі роботи з невстигаючими визнаються не тільки у заповненні прогалин в їх навчальній підготовці, а й водночас у розвитку їх пізнавальної самостійності.

У здійсненні патронажу сімей та дітей, що навчаються у загальноосвітніх навчальних закладах найбільш важливими нами визначені такі напрямки:

Соціально-перетворювальний та консультативний напрямок:

- корекція поведінки, соціально-психологічного розвитку учнів;
- попередження та нейтралізація негативних явищ соціального середовища;
- формування здорового способу життя.

Соціальний педагог реалізує цей напрямок патронажу за допомогою тренінгів, розвивальних занять, рольових ігор, практикумів, індивідуальних бесід тощо.

Профілактично-просвітницький напрямок спрямований на проведення системи профілактичних заходів щодо запобігання девіантної поведінки дітей, покращення соціально-психологічного клімату в класі та сім'ї, надання соціально-правової допомоги дітям груп соціального ризику.

Деадаптація часто виявляється у підлітковому віці, хоча витoki, зазвичай, беруть свій початок на більш ранніх стадіях розвитку.

Підлітковий вік – це той зламний період переходу від дитинства до зрілості, який передбачає пошук заново свого образу "Я", місця в житті та соціумі, складання цілісної картини світу. Пошук соціальної ідентичності відбувається бурхливо, супроводжується внутрішньо-особистісними конфліктами та дилемами, тому іноді набуває викривлених форм, які з часом нівелюються або, навпаки, продовжують деформуватися та стають соціально неприйнятними.

У той момент, коли підліток "будує" себе і моделює стратегію життя, дефіцит позитивних орієнтирів, духовна криза нації, гальмування процесів самопізнання та самовизначення, не сформованість моральних цінностей на тлі сімейного неблагополуччя остаточно дезорганізують підлітка.

Соціальна дезадаптація – сукупність ознак, які свідчать про невідповідність соціопсихологічного та психофізіологічного статусу індивіда до вимог соціальної ситуації, оволодіння якою за рядом причин ускладнюється або стає неможливим.

Залежно від глибини деформації процесу соціалізації можна виділити дві стадії соціальної дезадаптації: педагогічна занедбаність (шкільна дезадаптація) та соціальна занедбаність.

Шкільна дезадаптація – невідповідність психофізіологічного і соціопсихологічного стану дитини вимогам шкільного навчання, за яких оволодіння знаннями, вміннями та навичками значно ускладнюється або стає неможливим. Дану групу складають педагогічно занедбані діти та діти з недостатньою навчуваністю [2; 3].

Педагогічна занедбаність – відхилення у свідомості та поведінці, які мають стійкий характер і викликані педагогічними причинами. Сутністю педагогічної занедбаності є прогалини у знаннях, вміннях та навичках навчального характеру.

Педагогічно занедбані діти відрізняються низьким рівнем шкільної успішності, схильністю до конфліктів та нездатністю гальмувати свої негативні емоції. Для них характерні негативізм, опозиційна поведінка, адикції (тютюнопаління, вживання психоактивних речовин), делінквентна поведінка, пропуски уроків. Викривлення ціннісно-нормативної сфери у таких учнів незначне.

Соціальна занедбаність – відхилення від норми у свідомості і поведінці мають стійкий характер і викликані соціально-педагогічними та психологічними причинами.

Соціально дезадаптовані підлітки відрізняються глибоким відчуженням від сім'ї та школи, схильністю до бродяжництва; формування їх особистості відбувається під впливом асоціальних і криміногенних груп, тому їх поведінка є протиправною, асоціальною та адиктивною. Їх ціннісно-нормативна сфера викривлена, що суттєво ускладнює корекційно-реабілітаційну роботу з ними. Як правило, вони професійно не орієнтовані та мають споживацькі, утриманські установки.

Причини дезадаптації умовно поділяють на зовнішні та внутрішні. Зовнішні: порушення дитячо-батьківських і внутрішньо сімейних стосунків; патогенне ставлення до дитини; педагогічна некомпетентність батьків; непослідовність батьківських виховних стратегій; навчальні програми мають репродуктивний характер, орієнтовані на учня нижче середнього рівня; фемінізація педагогічного складу; перевантаження шкільних програм; низький рівень професійної компетентності педагогів; недосконалі методи навчання і виховання.

Внутрішні: моральна та емоційно-вольова нестійкість; дисгармонійність; слабка інтуїція у міжособистісних стосунках; швидка нервова виснаженість; збільшена психологічна вразливість; незадоволені потреби у визнанні; протиріччя між нереалізованим рівнем домагань і недовірою до себе.

Часто вчителі упереджено ставляться до проблемних дітей, недооцінюють їх потенційні можливості, оцінюють стереотипно, застосовують методи негативного підкріплення і цим лише ускладнюють їх і так доволі непросте становище.

Усталений стереотип, створений педагогами, невідповідність інтересів, дефіцит соціальних навичок (зокрема у комунікативній сфері), відсутність соціальної підтримки створюють умови для

ізоляції серед однолітків (80-85% випадків). Все це призводить до гіперобособлення, посилення позиції "не такий як всі", пошуку значущих осіб та можливості самоствердження у неформальних групах. Агресія, негативізм, опозиційна поведінка є компенсаційними функціями, які поступово при позитивній стимуляції асоціальної референтної групи стають звичними для підлітка. Відсутність змістовного дозвілля, зокрема хобі, штовхають групу аутсайдерів на соціально неприйнятні форми самоствердження та самореалізації: ініціювання бійок, крадіжки, підпали й інші форми протиправної поведінки з тенденцією переходу до кримінальної. Незнаходження себе та свого місця в соціумі провокує підлітка на втечу від реальності, вживання алкоголю та інших психоактивних речовин стає нормою.

Адикції є супутньою проблемою дезадаптованих осіб. Відторгнені, неприйняті, ізольовані вони легко порушують моральні і правові норми. Це пояснює механізм переходу від девіацій до делінквентності, кримінальної та інших форм асоціальної поведінки.

Соціальна дезадаптація – це не одномоментний акт, а поступовий процес, який протікає часто досить непомітно, але виявити і попередити його можливо.

Допомога дітям, підготовка їх до прийняття свідомих життєвих рішень можливе за умов створення сприятливого соціально-виховного середовища в умовах загальноосвітнього навчального закладу. Саме через шкільну систему відбувається протидія багатьом суспільним викликам, включаючи алкоголь, наркотики та злочинність. Відповідно до освітнього закладу висувається багато вимог щодо покращення досягнень школярів. Однією з ключових – є протидія наркоманії та ризикованої поведінки неповнолітніх у ході здійснення патронажної діяльності соціальним педагогом. В цьому випадку школа як один з основних соціальних інститутів виступає:

- а) основним освітнім полігоном;
- б) основним місцем соціальної комунікації дітей;
- в) добре оснащеною для проведення програм профілактики;
- г) ефективним середовищем в попередженні вживання наркотиків та іншої ризикованої поведінки;
- д) найкращою базою для впровадження профілактичних програм.

Підліткам потрібні не лише знання, а й життєві навички, що допомагають робити життєвий вибір, досягати мети, корегувати поведінку, оцінювати ризики, зберігати і покращувати здоров'я та якість життя. Для ефективного охоплення дітей та підлітків такими освітніми послугами, на нашу думку, доцільно об'єднати зусилля соціального педагога школи та студентів – майбутніх соціальних педагогів у процесі реалізації розробленої нами профілактичної програми "Вибір", яку ми впроваджуємо у зміст патронажної діяльності соціального педагога. Однією з важливих ідей програми є створення сприятливих умов і надання можливостей молоді проводити профілактику паління, вживання алкоголю, наркотиків серед майже ровесників або учнів які мають вік молодших братів і сестер; залучатися до протидії поширенню ВІЛ/СНІДу й інших захворювань, що передаються статевим шляхом; до пропагування фізичної активності та здорового харчування, проводити роз'яснення про важливість забезпечення і зміцнення здоров'я.

Таким чином, створення дієвої програми первинної профілактики є просто необхідним заходом на шляху до подолання проблеми девіантної поведінки сучасних дітей та молоді у ході соціально-педагогічного патронажу.

Висновки. Отже, організація соціально-педагогічного патронажу в умовах виховного простору загальноосвітнього навчального закладу є необхідним і актуальним. На нашу думку це пояснюється тим, що на сьогодні не існує такої установи, яка б основною функцією своєї роботи мала здійснення патронажу, а тому спеціалістів, які були б у розпорядженні сім'ї цілодобово (як вимагає патронаж) немає. Єдиним спеціалістом, який має змогу спостерігати за навчанням, поведінкою, емоційним, фізичним та психічним станом дитини кожного дня є соціальний педагог загальноосвітнього навчального закладу. Він також не залишає поза увагою сім'ї учнів.

Зрозуміло, що одноосібно соціальний педагог не в змозі вирішити всі проблеми сімей та дітей. Тільки спільна праця педагогічного колективу у взаємодії з іншими державними установами та організаціями дозволить підвищити ефективність соціально-педагогічного патронажу учнів у виховному середовищі загальноосвітнього навчального закладу.

Використані джерела

1. Алексеевко Т.Ф. Концепція соціально-педагогічного патронату сучасної сім'ї (авторська) / Т.Ф. Алексеевко // Наукові записки. Серія "Психолого-педагогічні науки" (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) / за заг. ред. проф. Є. І. Коваленко. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2012. – № 5. – С. 7 – 14.
2. Булахова С. На шляху до взаємодії / С. Булахова // Психолог. – 2003. – № 12. – С. 13.
3. Закон України "Про соціальну роботу з дітьми та молоддю" / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 2006. – С. 84.
4. Кириленко В. Шкільна соціально-психологічна служба / В. Кириленко, І. Сергієчко // Соціальний педагог. – 2007. – №4. – С. 3–10.
5. Комісарова Т. Соціально-педагогічний патронаж дітей "групи ризику" / Т. Комісарова // Соціальний педагог. – 2008. – №17. – С. 41–44.
6. Репнова Т. Соціальний патронаж сім'ї / Т. Репнова, Т. Шаповал, Т. Гончаренко. – К. : Шкільний світ, 2006. – С. 45–66.
7. Самарська М. Робота з девіантними школярами на основі соціально-педагогічного патронажу / М. Самарська // Соціальний педагог. – 2007. – № 9 – С. 38–42.

Zavatska L.M.

PROBLEM FIELD OF SOCIAL AND PEDAGOGICAL PATRONAGE IN TERMS OF EDUCATIONAL SPACE OF GENERAL EDUCATIONAL INSTITUTION

In the article the analysis of a problem field of social and personal interaction of participants of teaching and educational process of a general educational institution through a prism of patronage activity is carried out. The model of activity of a social teacher concerning preparation of pedagogical staff for the organisation of patronage of children of teenage age is offered.

Key words: *patronage, social and pedagogical patronage, a general educational institution, educational space, vulnerable categories of children and families.*

Стаття надійшла до редакції 19.10.2013 р.